

*Шевченко-Бітенська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов*

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕНЗІЇ В НАУКОВОМУ ВИДАННІ З ЮРИДИЧНОГО ФАХУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу текстів наукових рецензій монографічних праць з юридичного фаху, які опубліковані у спеціалізованих виданнях. Зауважено про неповноту досліджень наукового стилю літературної мови, що має фахову специфіку, а також окремих науково-критичних жанрів.

Дослідження привертає увагу до тексту рецензії з науково-пізнавальною, навчально-дидактичною метою.

Відзначено, що семантико-композиційна структура наукової рецензії юридичної літератури стабільна і стандартизована, універсалізована і становить єдність таких композиційних елементів, як *заголовок, вступ, основна частина, висновок*.

У статті схарактеризовано кожен з композиційних частин в аспектах варіантності реалізацій тих чи інших комунікативно-прагматичних завдань, що вони виконують. Виділено заголовки формально-фактографічного характеру; із стислим викладом теми (проблеми) публікації, яку оцінюють; позитивно оцінні із зазначенням і жанру публікації, і критикованої праці. Диференційовано два різновиди вступної частини: з окресленням актуальності проблеми, з якої підготовлено наукову працю; з кваліфікацією рецензованої праці як новітньої. Виділено стереотипні кліше у вступній та основній частинах наукової рецензії на монографію з юридичного фаху. Зауважено про різноманіття висновкових лексико-синтаксичних і семантико-композиційних елементів аналізованої наукової рецензії: тих, що транслюють загальну позитивну оцінку праці; доповнюють оцінку рекомендацією праці до друку; висловлюють перспективність опрацьованої проблеми; доповнюють власне висновки окресленням особливостей читацької аудиторії.

Висловлено міркування про перспективи дослідження наукових рецензій у юридичній сфері комунікації щодо накопичення мовних фактів, що прислужаться для вивчення історії становлення цього жанру в науково-гуманітарній сфері діяльності, а також для впровадження у лінгводидактиці для навчання професійного писемного спілкування.

Ключові слова: науковий стиль, фахова мова, наукова рецензія, стилістика, стильова норма, стереотипний зворот, кліше, оцінність.

Постановка проблеми. Підготовка і опублікування рецензій на будь-які публікації – важливий крок до популяризації праці, представлення загальному стислому огляду її змісту, визначення новизни роботи чи видання на тлі подібних, а також виклад критичних оцінок, які можуть мати дискусійний характер тощо. При цьому об'єкт рецензування – літературний чи науковий текст, науково-технічний продукт, матеріальна річ – визначають ті акценти, що заслуговують на виокремлення. Від-

повідно, структура тексту рецензії, опорні кліше, характер оцінних конструкцій можуть модифікуватися, зберігаючи універсальні маркери. Як відзначають дослідники, цілком реально, здавалось би в такому консервативному інформаційному жанрі, і культурно-специфічні риси.

На жаль, в українському мовознавстві такі дослідження не проводилися. Утім, розширення сфер функціонування української мови, активне опанування українською мовою у фахових дискурсах стимулює до залучення синхронних і діахронних текстів рецензій різних сфер комунікації для опрацювання з метою пізнання як лінгвокогнітивних, так і практичних механізмів побудови оцінних текстів.

Виокремлюючи наукову рецензію як феномен сучасної української літературно-мовної комунікації, привертаємо увагу саме до його особливостей не лише із науково-пізнавальною, але й з науково-практичною, лінгводидактичною метою. Адже наукова мова – вагомий складник соціально-культурних функцій літературної мови, визначальна когнітивна практика з узагальнення, стиснення знання та його популяризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова рецензія є репрезентантом наукового стилю, отже за мовним оформленням відповідає стильовим нормам наукової писемної комунікації і характеризує дискусійність наукового дискурсу (чи навпаки – констатацію наукових фактів, що з'являються у процесі розвитку тієї чи іншої наукової галузі).

Зазначений жанр привертає увагу насамперед як феномен не досить вивченого в мовознавстві наукового стилю. Звертаємо увагу на кілька показових праць [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. До певною мірою опрацьованих уналежнюємо питання стильових і стилістичних маркерів мови науки; диференціації основних субстилів (власне науковий (академічний), науково-популярний, науково-навчальний, науково-публіцистичний, науково-технічний, науково-довідниковий, науково-критичний з різновидами – рецензія, огляд, відгук про дисертацію, висновки щодо можливості публікації роботи); характеристики структури, мови і стилю текстів наукових статей, монографій, рефератів, тез, дисертацій, курсових і магістерських робіт, інструкцій, підручників, посібників і т. под.; діахронні дослідження наукових текстів, окреслення історії формування стилю, ролі певних мовних особистостей, які прислужилися до випрацювання стильових стандартів наукового письма; специфіка усної наукової мови в аспектах співвідношення вербалізаторів категорії усності та розмовності та деякі ін.

Утім щодо жанру наукової рецензії в науковій комунікації знайдемо мало праць. Перші застереження про такі тексти зафіксувала К.В. Ленець у хрестоматії «Стиль і час» [3, с. 146–147],

де подано як показовий уривок із рецензії «Есхіл в українському перекладі» (із видання: Шамрай А.П. Вибрані статті і дослідження. Київ, 1963). Зауважено, що текст містить типові для рецензії зачини; виклад послідовний, чіткий, логічний, положення аргументовані теоретично, ілюстровані відповідними прикладами, посиланнями на рецензований твір, будова фраз книжна, багато складних речень, елементів вставлення.

Наукові рецензії в галузі термінознавства вивчала Н.О. Яценко [9]. Об'єктом дослідження у її праці є мовознавчі рецензії на термінологічні праці XX–XXI ст. (словники, статті, монографії), опубліковані в періодичних виданнях із лінгвістики. Авторка зауважує: «Популярний у лінгвістиці текстоцентричний підхід до вивчення наукової комунікації виокремлює рецензію в окремий текстотип, семантико-композиційна, комунікативно-прагматична та лексико-синтаксична організації якого підпорядковані потреби представити зміст рецензованого тексту, інтерпретувати та оцінити його» [9, с. 93].

На жаль, немає поки в мовознавстві систематизувальної монографічної праці, яка б представила загальні вимоги до тексту рецензії, її жанрово-стильові, структурні, комунікативно-прагматичні, культурно-специфічні, фахово-дискурсивні особливості. І цей факт характеризуємо як прогалину в опрацюванні наукового дискурсу, його жанрового різноманіття, простеження особливостей жанру рецензії залежно від сфер інформування про результати наукових досліджень, зокрема у галузі юриспруденції та права. Результати вивчення особливостей рецензій у науковому виданні з юридичного фаху матимуть практичне значення для формування навичок оцінки наукових текстів як з погляду їх формування / оформлення, так і логічного викладу аргументів, формування професійних навичок.

У дослідженні спираємося на викладені універсальні відомості про жанр рецензії. Насамперед звертаємо увагу на визначення цього жанру, назва якого походить від лат. *recensio* ‘розгляд’, ‘оцінка’. Отже, критика, оцінка, розгляд, представлення, аналіз, інтерпретація є синонімічними ознаками цього терміну.

За одними відомостями, це жанр публіцистичний з різновидами видавничої рецензії чи рецензії у пресі на літературні, наукові чи мистецькі твори, за іншими – літературний. Літературознавці виділяють субжанри короткої, реферативної, проблемної, звичайної журнальної рецензії, а також публіцистичної полемічної статті, розгорнутої атонації, ліризованого есе, діалогу, фейлетону, памфлету, жарту, листа, авторецензії, репліки [10, с. 318]. Відповідно, у ЗМІ розрізняють анотаційні, аналітичні рецензії та відкриті листи-рецензії [11, с. 239]. У редакційно-журналістській рекламній практиці, апелюючи до європейського досвіду, виокремлюють також споживчу, експертну, куплену рецензію, авторецензію (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Рецензія>). Немає допоки класифікації субжанрів наукових рецензій.

Відзначено, щодо семантико-композиційної структури рецензії, що вона «стабільна і стандартна (інваріантна), бо становить єдність таких композиційних елементів (тем), як заголовок, вступ, основна частина, висновок» [9, с. 93]. З цих позицій будемо виходити і в своєму дослідженні фахової наукової рецензії на юридичні тексти. Хоча більш детально структуру рецензії описують так: тема або найменування рецензованої роботи; її автор; актуальність і правильність обраної теми; вдалість огляду літератури; використання системи доказів; пов-

нота розкриття проблеми; результати аналізу доцільності, якщо необхідні; наявність чітких висновків; використання наукового апарату; якість оформлення роботи; недоліки, що є в роботі; висновок (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Рецензія>).

Мета статті – встановити жанрово-стильові, структурно-композиційні, лексико-синтаксичні особливості рецензії в сучасному науковому виданні з юридичного фаху.

Виклад матеріалу дослідження. Серед основних жанрово-стильових ознак рецензії на праці юридичного фаху підкреслюємо вагу аналітизму, логічності, фактичної конкретності; увагу до актуальності праці, її новизни, значення для теорії та практики галузі; стислість, ясність, конструктивність, доброзичливість (стереотипне кліше «Висловлене зауваження не знижує загальної високої оцінки проведеного дослідження») оцінок.

Структурно-композиційні складники наукової рецензії сфери права мають такі вербальні особливості. Щодо заголовків. Вони різняться характером інформації:

1) формально-фактографічні із зазначенням жанру публікації – рецензія: *Рецензія на монографію А. В. Кулька «Міжнародно-правове регулювання використання й охорони трансграничних прісних вод»* (Прикарпатський юридичний вісник, 2017, 6(21), т. 1, с. 234), *Рецензія на монографію І. С. Пирого «Механізм податкового стимулювання соціально-економічного розвитку України»* (Прикарпатський юридичний вісник, 2019, 2(27), с. 203), *Рецензія на монографію Чорнописької Вікторії Зіновіївни «Система адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні: сучасний стан та шляхи удосконалення»* (Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”, 2021, 1(29), с.152);

2) із стислим викладом теми (проблеми) публікації, яку оцінюють: *Правові аспекти діяльності державних органів із питань тимчасово окупованих територій (рецензія на наукову публікацію)* (Науковий вісник МГУ. Сер.: Юриспруденція, 2018, 36 (2), с. 192);

3) позитивнооцінні із зазначенням і жанру публікації, і критикованої праці: *Фахове компаративістське дослідження проблем кримінальної відповідальності за економічні злочини (рецензія на монографію Д. В. Каменського «Відповідальність за економічні злочини в США та Україні: порівняльно-правове дослідження»)* (Науковий вісник МГУ. Сер.: Юриспруденція, 2020, 43, с. 206); *Колективна праця досягла мети авторської творчості (рецензія на підручник “Особливе адміністративне право” за редакцією Б. Візера, Я. Лазура, Т. Карабін, О. Білаша)* (Право України, 2023, 3, с. 146).

Заголовки, як видно із назв, можуть містити бібліографічні відомості, а також стислу інформацію про автора дослідження.

Вступ наукових рецензій у сфері юриспруденції характеризується:

1) окресленням актуальності проблеми, з якої підготовлено наукову працю, тому містить базові поняття дослідження [До уваги наукової спільноти та інших зацікавлених осіб представлена праця Д.В. Каменського, в якій проаналізовано цілий пласт актуальних питань щодо визначення підстав криміналізації та меж кримінальної відповідальності за економічні злочини в Україні з урахуванням відповідного позитивного досвіду США й запропоновано шляхи їх вирішення (Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юри-

спруденція. 2020, 43, с. 206); Для України станом на сьогодні це є особливо актуальним, враховуючи процеси євроінтеграції та пов'язану із цим потребу у гармонізації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу. То ж природно, що правові проблеми захисту прав інтелектуальної власності знаходяться у центрі уваги науковців та практиків. Водночас низка важливих теоретичних та прикладних проблем у цій сфері і досі залишаються невирішеними, що зумовлює актуальність рецензованого монографічного дослідження з точки зору сучасної правової доктрини і практики (Часопис цивілістики, 2020, 36, с. 89)], а також стереотипні кліше на зразок: *Поява монографічного дослідження, присвяченого цій темі, є актуальною і своєчасною* (Прикарпатський юридичний вісник, 2019, 2(27), с. 203), *Тому наукові дослідження відповідної тематики сьогодні варто вважати пріоритетними* (Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018, 36, т.2, с. 192);

2) кваліфікацію рецензованої праці як новітньої: У цьому контексті монографію С.М. Мельничук «Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна: загальнотеоретична характеристика» можна вважати вагомим внеском у юридичну науку, який покликаний заповнити існуючі прогалини. Монографія є першою науковою роботою такого рівня (Право і суспільство, 2018, 5, с. 226).

Основна частина має свої варіанти реалізації. Звертаємо увагу на характерні кліше і звороти, які використовують автори для характеристики: а) правильності аргументів і висновків: *варто цілком погодитися з тезою авторського колективу; необхідно підтримати висновок авторів; варто погодитися з авторською тезою; можна підтримати запропоноване авторами...; варто підтримати позицію вченого щодо...;* б) дискусійних моментів, що не викликають схвалення, підтримки у критиків-рецензентів, з висловленням власного погляду у з'ясувальній частині: *Позитивно оцінюючи рецензовану роботу в цілому, хотілось би звернути увагу на те, що дискусійною є позиція автора щодо характеристики майнових прав інтелектуальної власності як таких, що існують винятково в абсолютних правовідносинах. Адже <...>* (Часопис цивілістики, 2020, 36, с. 89); *Відзначаючи достатньо високий науковий рівень монографії, хочеться висловити окремі міркування, які б поліпили, на нашу думку, цінність роботи* (Прикарпатський юридичний вісник, 2019, 2(27), с. 204); в) структурних складників наукової праці, декларуючи за порядком розділів змістову інформацію: *У першому розділі монографії автором проаналізовано...; Другий розділ монографії містить дослідження...; Зміст другого розділу формує уявлення...; 3-поміж здобутків автора зазначимо ті, що містяться у другому розділі...; Проблема ... присвячено третій розділ монографії; Окремої уваги заслуговує четвертий розділ монографії, де автор зупинився на проблематиці ...*

Оцінні складники, що пронизують основну частину рецензії, надають їй статусу проміжного між науковим і публіцистичним жанрами. Серед таких стереотипів назвемо: *визначальний здобуток, переконливе доведення, ґрунтовний огляд, автор досить вдало розставив акценти, оригінальним є підхід, високий рівень дослідження забезпечено, видання справляє позитивне враження, такий науковий підхід є логічним і виправданим, цілком слушно наводить автор, слід визнати належним, чітко представлені, глибоко розуміє тощо.*

Висновкова частина наукових рецензій на праці юридичної тематики також має варіанти вираження на тлі типовості, насичення стереотипними кліше, узагальнено-оцінними, вставними конструкціями, притаманними науково-критичному підстилю.

Одні з них транслиють загальну позитивну характеристику праці, наприклад: *Автор дійшов висновку про всебічність, ретельність, глибину та високий науково-методологічний рівень дослідження*) або критичну оцінку наукового продукту: *Відтак вважаємо, що представлене дослідження сприяє розв'язанню проблеми відсутності комплексних праць, присвячених застосуванню міжнародного права у відносинах із використання й охорони трансдонних прісних вод. Воно буде корисним для юристів, науковців, дипломатів та всіх, хто цікавиться проблематикою використання й охорони природних ресурсів* (Прикарпатський юридичний вісник, 2017, 6(21), т. 1, с. 236).

Інші ж – доповнюють оцінку рекомендацією праці до друку: *Резюмуючи результати дослідження та беручи до уваги новизну, теоретичне і практичне значення роботи, можна стверджувати, що монографія широко охоплює поставлену проблему і дає її комплексне теоретичне і практичне вирішення, включаючи і формулювання необхідних змін у законодавстві. Монографія І.С. Пирого «Механізм податкового стимулювання соціально-економічного розвитку України», присвячена дослідженням актуальних проблем податкового права, відзначається науковою новизною розв'язання завдань, що мають істотне значення для юридичної науки, і може бути рекомендована до опублікування* (Прикарпатський юридичний вісник, 2019, 2(27), с. 204); *Монографія кандидата юридичних наук, доцента І.С. Якубівського «Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні» є ґрунтовною науковою працею, що має завершений характер і може бути рекомендована до друку* (Часопис цивілістики, 2020, 36, с. 90).

Треті – висловлюють перспективність опрацьованої проблеми, як-от: *Також можна побажати авторам здійснити більш широке за обсягом дослідження правових та організаційних передумов, форм і наслідків діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим в умовах тимчасової окупації півострова <...>* (Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018, 36, т.2, с. 193).

Четверті доповнюють власне висновки окресленням особливостей читачької аудиторії, зокрема: *Це видання є корисним для науковців, суддів, працівників правоохоронних органів, адвокатів, здобувачів вищої юридичної освіти, а також для всіх тих, хто цікавиться проблемами захисту економічних систем України та США від протиправних посягань* (Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2020, 43, с. 207).

Висновки і перспективи дослідження. Особливостями рецензії в науковому виданні з юридичного фаху є відповідність універсальним принципам організації структури і композиції текстів такого жанрового різновиду, наявність сталих стереотипних компонентів у заголовковій, вступній, основній і заключній частинах. Спостережено відсутність цитувань рецензованих праць. Низький складник критичних і дискусійних висловлень, що робить аналізовані тексти оглядово-репрезентативними, а не оцінними. Фахові ознаки таких наукових рецензій – поняття, терміни і термінологічні словосполучення

юридичної сфери діяльності суспільства, апеляція до законодавчих джерел, правового дискурсу.

Перспективи дослідження наукових рецензій у юридичній сфері комунікації пов'язані з накопиченням мовних фактів, що прислужаться для вивчення історії становлення цього жанру в науково-гуманітарній сфері діяльності, а також для впровадження у лінгводидактиці для навчання професійного писемного спілкування.

Література:

1. Жовтобрюх М.А. Науковий стиль української мови. *Мовознавство*. 1968. №1. С. 3–13.
2. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. Київ: Вид-во КДУ, 1970. 307 с.
3. Ленець К.В. Науковий стиль. *Стиль і час: хрестоматія*; [упоряд.: Г.М. Колесник, К.В. Ленець, А.Ф. Марахова, М.М. Пилинський; редкол.: М.М. Пилинський (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1983. С. 129–140.
4. Гнатюк І.С. Мова сучасної науково-популярної літератури. *Жанри і стилі в історії української літературної мови*. Київ: Наукова думка, 1989. С. 265–279.
5. Непийвода Н. Ф. Мова науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). Київ, 1997. 303 с.
6. Вербич Н. С. Інтонаційна виразність наукового мовлення. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 168–176.
7. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин: Аспектполіграф, 2013. 589 с.
8. Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю. Київ, 2016
9. Яценко Н. Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії. *Українська мова*. 2017. № 1. С. 92–101. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2017_1_10
10. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ: Академія, 2007. Т. 2. С. 318.
11. Михайлин І.Л. Рецензія. *Журналістика. Словник-довідник*. Київ: Академвидав, 2013. С. 239.

Shevchenko-Bitenska O. Genre-style features of reviews in a scientific publication in the legal profession

Summary. The article is devoted to the analysis of the texts of scientific reviews of monographic works on the legal

profession, which are published in specialized publications. The incompleteness of studies of the scientific style of the Ukrainian literary language, which has professional specificity, as well as certain genres of scientific discourse, which have a scientific and critical nature, is noted.

The study draws attention to the text of the review with a scientific and cognitive, educational and didactic purpose.

It is noted that the semantic-compositional structure of the scientific review of legal literature is stable and standardized, universalized and constitutes the unity of such compositional elements as the title, introduction, main part, and conclusion. The article characterizes each of the compositional parts in terms of the variant implementation of certain communicative and pragmatic tasks that they perform. Titles of a formal-factographic nature, with a concise statement of the topic (problem) of the publication being evaluated, positively evaluated with an indication of both the genre of the publication and the criticized work are highlighted. Two types of the introductory part are differentiated: outlining the relevance of the problem for which the scientific work was prepared; with the qualification of the reviewed work as the latest. Stereotyped clichés in the introductory and main parts of the scientific review of a monograph on the legal profession are singled out. It is noted about the variety of concluding lexical-syntactic and semantic-compositional elements of the analyzed scientific review: those that convey a general positive assessment of the work; supplement the assessment with a recommendation of the work for publication; express the perspective of the studied problem; complement the actual conclusions by outlining the features of the readership.

Opinions are expressed about the prospects of researching scientific reviews in the legal field of communication regarding the accumulation of language facts that will serve to study the history of the formation of this genre in the scientific and humanitarian sphere of activity, as well as for implementation in linguistic didactics for teaching professional written communication.

Key words: scientific style, professional language, scientific review, stylistics, stylistic norm, stereotypical turn, cliché, evaluation.